

5304

۷۵۰

۱

۳۴

بوسه نکه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.Ketab.ir

مناسبات
اخلاق و وسیت
در حکمت متعالیه

نجمی کذا

پرونده علوم و فرهنگ اسلامی

مناسبات اخلاق و سیاست در حکمت متعالیه

تجمله کیخا

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

سرویراستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

محمد اسماعیل انصاری

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۳۹۷

تیراژ: ۷۵۰

قیمت: ۲۴۰۰۰ تومان

عنوان: ۴۵؛ مساحت: ۷۳

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳ - ۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴

وبگاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

کیخا، نجمه، ۱۳۵۷ -

عنوان و نام پدیدآور:

مناسبات اخلاق و

سیاسی

مشخصات نشر:

قم: دفتر تبلیغات اسلامی - علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۷

مشخصات ظاهری:

۳۰۴ ص:، جدول

شابک:

۲۴۰۰۰ ریال:

978-600-195-395-9

وضعیت فهرست‌نویسی:

فیا

یادداشت:

کتابنامه: ص. [۲۷۷] - ۲۸۷؛ همچنین به صورت زیرنویس

یادداشت:

نمایه

موضوع:

صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ق. - دیدگاه درباره اخلاق و سیاست

موضوع:

صدرالدین شیرازی، محمدبن ابراهیم، ۹۷۹ - ۱۰۵۰ق. - الحکمة المتعالیة فی الأسفار

الأربعة - نقد و تفسیر

موضوع:

اخلاق و سیاست

موضوع:

اخلاق اسلامی

موضوع:

حکمت متعالیه

شناسه افزوده:

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی

رده‌بندی کنگره:

BBR ۱۰۸۸/ک۹م۸ ۱۳۹۷

رده‌بندی دیویی:

۱۸۹/۱

شماره کتابشناسی ملی:

۵۲۰۰۹۱۵

۹		سخنی با خواننده
۱۱		مقدمه

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱۷		۱. بررسی پیشینه
۲۰		۱-۱. بررسی اخلاق و سیاست بر اساس نظریه‌های اخلاق هنجاری
۳۰		۱-۲. بررسی تاریخی اخلاق و سیاست
۳۲		۱-۳. بررسی اخلاق و سیاست بر اساس مکاتب فلسفی
۳۲		۱-۳-۱. حوزه اسلام
۳۳		۱-۳-۲. حوزه فلسفه غرب
۳۴		۱-۴. بررسی اخلاق و سیاست بر اساس سایر الگوها
۳۷		نقد و بررسی
۴۱		۲. حکمت متعالیه
۴۱		۲-۱. اهمیت حکمت متعالیه
۴۲		۲-۱-۱. تأثیر در تحولات سیاسی - اجتماعی معاصر ایران
۴۵		۲-۱-۲. روش حکمت متعالیه
۵۳		۲-۱-۳. مقابله با مکاتب غیر متعالی

۵۸.....	۴-۲. ایجاد علوم انسانی اسلامی و دانش بومی
۶۱.....	۲-۲. تمایز حکمت متعالیه از سایر حکمت‌ها
۶۷.....	۱-۲-۲. نفس‌شناسی
۷۴.....	۲-۲-۲. حکمت عملی و نظری
۸۷.....	جمع‌بندی

فصل دوم: عالم خیال

۸۹.....	۱. اهمیت عالم خیال
۹۵.....	۲. چیستی عالم خیال
۱۰۳.....	۳. ویژگی‌های عالم خیال
۱۰۳.....	۱-۳. حضور فعلی انسان در عالم برزخ
۱۰۴.....	۲-۳. خلاقیت عالم خیال
۱۰۸.....	۳-۳. ایجاد زمان و مکان
۱۱۰.....	۴-۳. عالم خیال و تولید علم
۱۱۳.....	جمع‌بندی

فصل سوم: اخلاق

۱۱۶.....	۱. چیستی و چگونگی اخلاق
۱۱۶.....	۱-۱. تغییرپذیری انسان
۱۲۰.....	۲-۱. درجه‌بندی انسان در حکمت متعالیه
۱۳۰.....	۳-۱. ارتباط میان مراتب انسان
۱۳۴.....	۴-۱. خلاقیت نفس انسان
۱۳۹.....	۲. جایگاه اخلاق

۱۴۳	۳. اخلاق و سایر علوم
۱۴۳	۳-۱. اخلاق و عرفان
۱۴۹	۳-۲. اخلاق و فقه
۱۵۵	۴. وظایف و نتایج اخلاق
۱۵۵	۴-۱. انگیزه و عمل
۱۵۸	۴-۲. ایمان
۱۶۱	جمع‌بندی

فصل چهارم: سیاست

۱۶۳	۱. مفهوم سیاست
۱۷۰	۲. انواع سیاست
۱۷۲	۳. ویژگی‌های سیاست متعالیه
۱۸۶	۴. ضرورت سیاست
۱۹۳	۵. سیاست و عالم مثال
۲۰۴	جمع‌بندی

فصل پنجم: نسبت اخلاق و سیاست

۲۰۶	۱. عالم مثال و اخلاق و سیاست
۲۰۷	۱-۱. نفی دوگانگی
۲۱۱	۱-۲. محل و ظرف پیوند اخلاق و سیاست
۲۱۲	۱-۳. تنزل اخلاق در عالم مثال
۲۱۸	۱-۴. ارتقای سیاست در اسلام
۲۲۶	۱-۵. تفسیر وجود جامعه و مفاهیم اجتماعی

۲۲۷	 ۱-۵-۱. جامعه
۲۳۴	 ۱-۵-۲. عرف
۲۴۰	 ۱-۵-۳. هویت
۲۴۷	 ۱-۵-۴. گفتگو و تعامل
۲۵۱	 ۱-۵-۵. اخوت و برادری
۲۵۶	 ۱-۵-۶. قدرت
۲۶۵	 برآمد
۲۷۷	 کتابنامه
۲۸۹	 نمایه
۲۸۹	 فهرست آیات
۲۸۹	 فهرست روایات
۲۹۰	 نمایه‌های موضوعی
۳۰۰	 اعلام و مشاهیر
۳۰۲	 کتاب‌ها
۳۰۳	 اماکن
۳۰۴	 تنالگان

سخنی با خوانندگان

پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی در سال ۱۳۷۳ به منظور تحقیق و پژوهش در زمینه علوم و اندیشه سیاسی اسلام کار خود را آغاز کرد؛ پژوهش‌هایی که دربردارنده زمینه‌های نظری (بنیادی)، تحلیلی (توسعه‌ای) و عملیاتی (کاربردی) می‌باشد. انجام این مطالعات صرفی و ترویج نتایج آن در حوزه علوم انسانی اسلامی، همواره رسالت مهم این پژوهشگاه بوده است؛ اما علی‌رغم این تلاش‌ها، همچنان پاره‌ای کمبودها در بهره‌های اندیشه سیاسی اسلام وجود دارد که با انتشار مباحث جدید در حوزه علوم و اندیشه سیاسی اسلامی می‌توان این نیازهای جامعه علمی را جبران و به گسترش ادبیات بحث کمک کرد؛ از این رو با عنایت به ضرورت بالا و نظر به اینکه توسعه فرهنگ اسلامی و تقویت مبادی و کارکردهای آن از رسالت‌های پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی است، پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی به انتشار اثر حاضر در حوزه علوم سیاسی اقدام نموده تا از این طریق به توسعه فعالیت‌های پژوهشی و انتشاراتی در حوزه علوم انسانی اسلامی یاری رساند.

اثر حاضر که به بررسی و تحلیل مناسبات اخلاق و سیاست بر اساس عالم خیال در حکمت متعالیه می‌پردازد، برای بهره‌مندی علاقه‌مندان جامعه

دانشگاهی و حوزوی تهیه شده است. محقق بر این نظر است که عالم خیال با رفع دوگانگی اخلاق و سیاست و ایجاد بستری مشترک برای آنها نحوه ارتباط میان اخلاق و سیاست را فراهم می‌کند. عناصری مانند هویت، هم‌سخنی و گفتگو، برادری و قدرت توسط عالم خیال شکل می‌گیرد و با تحقق این عوامل امعه تشکیل می‌شود.

امید است مخاطبان این اثر با ارائه نکات اصلاحی و تکمیلی خود در راستای ترویج و گسترش دانش اسلامی، ما را در تهیه آثار تکمیلی این حوزه یاری رسانند. در پایان، پژوهشکده لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم دکتر نجمه کیانیا و آقایان سید محمدعلی فتح‌اللهی، دکتر داود مهدوی‌زادگان، دکتر علیرضا صدری، سید نجیب‌الدین زبیدی و حجت‌الاسلام مسیح بروجرودی، دکتر حسن روزبه که در نظارت و ارزیابی اثر نقش داشتند، گروه فلسفه سیاسی و تمام دست‌اندرکاران و نشر پژوهشگاه، به‌ویژه آقایان سید علی‌اکبر و سید محمد، به‌خاطر چاپ این نوشتار اهتمام ورزید، تشکر و قدرانی نماید.

دکتر منصوب میراحمدی

رئیس پژوهشکده، عالم‌فرا اندیشه سیاسی

مقدمه

بحث از اخلاق و سیاست در طول تاریخ اندیشه سیاسی اسلامی، سیر یکنواختی را نپیموده است. گرچه این دو مفهوم، همواره در زمره مفاهیم کلیدی به حساب آمده است، تجلی عینی آن و اهمیت آن در همه زمان‌ها از ارزش یکسانی برخوردار نبوده است. به گونه‌ای که به رغم پیوند اخلاق و سیاست در اندیشه‌های اسلامی، این پیوند در برصه عمل نمود چندان‌ی نداشته است. اغلب فیلسوفان اخلاق ما پای به وادی سیاست، نهاده و مطالب و آثار آنان در مرحله ذهن باقی مانده است؛ اما - چنان‌که گفته شد - این وضعیت همیشگی نبوده؛ به گونه‌ای که در برهه‌ای از زمان شاهد روی آوردن اندیشمندان و فلاسفه اسلامی به وادی سیاست و نظریه‌پردازی در این عرصه‌ایم. از میان اندیشمندان و فلاسفه مسلمان، رهبران اجتماعی و نظریه‌پردازان سیاسی سر برآورده و در باب حل مسائل جامعه به اظهار نظر و مشارکت پرداختند. به تبع آن جامعه نیز از وضعیت رکود و انفعال گذشته رها و خواهان تغییر گردید؛ تا آنجا که طی نیم قرن چندین جنبش، حتی انقلابی کبیر در جامعه ایران رخ داد.

نگارنده در پژوهشی که پیش از این در باب اخلاق و سیاست در اندیشه اسلامی معاصر به انجام رسانده، با این مسئله مواجه گشت. در پژوهش مذکور

آرای سه اندیشمند از سه دوره مختلف در باب اخلاق و سیاست بررسی گردید. محقق سبزواری از دوره صفویه، ملا احمد نراقی از دوره قاجاریه و امام خمینی از دوره پهلوی و جمهوری اسلامی. هدف، بررسی این موضوع بود که کدام یک از این سه اندیشمند توانسته‌اند در بحث اخلاق و سیاست نگاهی نو در اندازند و تشرافی انجام دهند. در آن پژوهش در دیدگاه‌های امام خمینی چنین تحولی مشاهده و بررسی گردید؛ اما ریشه‌های این مسئله به بحث نهاده نشد و به‌نوعی آن پژوهش ناتمام ماند. نگارنده پس از گذشت چند سال از انجام آن پژوهش و انجام مطالعات بیشتر حول آن، مکتب حکمت متعالیه را عامل اصلی تحول در اندیشه امام خمینی و تقویت عطف در ورود علما و اندیشمندان اسلامی به عرصه سیاست می‌داند و در سبب است این مسئله را با دقت بیشتری موشکافی نماید.

نگارنده کمرنگ بودن حضور اندیشه امام خمینی در عرصه عمومی، به‌ویژه در بعد نظری را تنها در ناتوانی یا ممانعت آنان از پرداختن به این امر نمی‌داند، بلکه نارسایی فلسفه آنان، امکان نظری لازم برای این امر را فراهم نمی‌نمود؛ امری که به زعم نگارنده با شکل‌گیری حکمت متعالیه فراهم گردید. در این پژوهش تلاش می‌گردد معین شود که چه عوامل و ظرفیت‌هایی در حکمت متعالیه سبب چنین گشایشی گشته است و چه موانعی در فلسفه‌های گذشته بوده است که به اندیشه انضمامی ختم نگشته‌اند. این بحث به‌ویژه در باب اخلاق و سیاست به بحث نهاده خواهد شد.

دغدغه ایجاد دانش بومی و علوم انسانی اسلامی، پاسخگویی به یکی از مهم‌ترین چالش‌های بزرگ حکومت دینی در مصاف با دیگر مکاتب فکری، مشکل فاصله و جدایی میان عمل و نظر، به‌ویژه در باب اخلاق سیاسی، همچنین گشودن راهی هموار برای پژوهش در این عرصه که همراه با آشفتگی‌های

مفهومی است، مهم‌ترین دلایل اهمیت و ضرورت این پژوهش بوده است. آشکار است که دانش بومی دانشی است که بر اساس اندیشه و فلسفه موجود در حیات فکری ایران قابل شکل‌گیری است؛ در غیر این صورت سخن از ایجاد و گسترش آن جایی ندارد. نمی‌توان با دوری‌جستن از سنت فلسفی موجود در ایران به تولید دانش پرداخت. این امر به معنای نفی نوآوری یا کهنه‌پرستی و امثال آن نیست؛ بلکه اولاً به معنای تأیید وجود یک سنت غنی فکری و فلسفی در ایران است؛ ثانیاً به مفهوم تأیید تأثیرگذاری این فلسفه بر حیات کنونی ما؛ ثالثاً به معنای حل بسیاری از مسائل فکری بر اساس همین فلسفه است. برتراند راسل با تأیید بی‌شک این سنت عقلانی موجود در تولید دانش انسانی جدید، خروجی‌های مبتنی بر سبب ما نخواهد کرد. با چنین مفروضاتی می‌توان از تعیین نسبت اخلاق و سیاست در حکمت متعالیه سخن گفت.

از جمله ضرورت‌های انجام این پژوهش آن است که با روشن‌شدن مبانی نظری، مفروضات بحث برای انجام پژوهش‌هایی با دقت و هماهنگی و تناسب بیشتر هموارتر می‌گردد و محقق با فهم روشن‌تری از مباحث اسلامی و غربی به مطالعه می‌پردازد؛ برای نمونه محقق می‌داند با توجه به چه تمایزهای معرفتی و انسان‌شناختی نمی‌توان سایر دیدگاه‌ها را در باب ارتباط اخلاق و سیاست پذیرفت و قوت‌ها یا ضعف‌های ما در چه جاهایی است و چگونگی می‌توان از آن بهره برد یا آنها را تقویت نمود. آنچه مباحث مربوط به اخلاق و سیاست را نسبتاً می‌بخشد و بر سایر دیدگاه‌ها برتری می‌دهد، مبنای غنی فلسفی است. به‌تدریج، مواجهه مکاتب فکری مختلف با یکدیگر در این باب، یک مواجهه نظری و فلسفی است و با تقویت چنین بنیادهایی می‌توان از اندیشه‌های اسلامی در برابر هجمه فکری غرب دفاع نمود و به نقد و ارزیابی آنها پرداخت. باید از مرحله شعار و سخن‌سرایی به درآمده، داشته‌های فکری‌مان را در حل مباحث نظری

همچون بحث از نسبت اخلاق و سیاسی نشان دهیم.

با فهم توان‌مندی‌های حکمت متعالیه و شیوه‌های تأثیر آن بر اندیشمندان و پیروان این مکتب، بهتر می‌توان گره شکاف میان نظر و عمل را گشود و مجاری عمل سیاسی و راه‌های تحقق اخلاق سیاسی را شناخت و دریافت که حکمت متعالیه چه ظرفیتی را ایجاد نمود که اندیشمندانی همچون امام خمینی، استاد آملی، موسی صدر و شهید بهشتی که جملگی از مریدان حکمت متعالیه‌اند، به مرصه عمومی وارد شده و تحولات شگرفی را رقم زدند و مهم‌تر از همه اینکه تالیق جالبی از اخلاق و سیاست را به نمایش گذاشتند.

پژوهش حاضر به بحث اخلاق و سیاست در اندیشه حکمای حکمت متعالیه می‌پردازد. گرچه نام حکمت متعالیه با صدرالمതألهین شیرازی گره خورده و وی پرورش‌دهنده اصلی آن است، تنها به بررسی آرای وی اکتفا نخواهد شد. پژوهش از زمان صفویه که دوران زندگی و اندیشه‌ورزی وی می‌باشد، آغاز شده و با بهره‌گیری از اندیشه برخی از مهم‌ترین پیروان حکمت متعالیه در ایران که به‌ویژه به امر سیاست نیز پرداخته‌اند بیان می‌یابد. برخی از این اندیشمندان عبارت‌اند از: ملاصدرای شیرازی، امام خمینی، علامه سیدمحمدحسین طباطبائی، استاد مرتضی مطهری و آیت‌الله خراسانی آملی. موضوع پژوهش نیز اخلاق و سیاست است. نگارنده درگیر مبانی فلسفی اخلاق نخواهد گردید، بلکه تأکید بیشتر در این پژوهش حول اخلاق و سیاست خواهد گشت.

مهم‌ترین ظرفیت حکمت متعالیه در تبیین نسبت اخلاق و سیاست، بهره‌گیری از عالم مثال است. تلاش شده است بر اساس عالم مثال که واسطه میان دنیای محسوسات و دنیای عقلانی و روحانی است، در باب نسبت اخلاق و سیاست بحث گردد.

با وجود اینکه اندیشه امام خمینی یا استاد مطهری و دیگر حکمای حکمت متعالیه در باب اخلاق و سیاست در مقالات و برخی کتب فوق مورد عنایت قرار گرفته است، در باب اخلاق و سیاست در حکمت متعالیه کاری مستقل و درخور توجه انجام نشده است. توجه به اندیشه امام خمینی نیز از این باب که در حکیم حکمت متعالیه است، نبوده و به تأثیرات این اندیشه بر نظر وی در باب اخلاق و سیاست اشاره نشده است. عمده مقالاتی که در باب اخلاق و سیاست در حکمت متعالیه انتشار یافته است، مجموعه مقالاتی است که برگزارکنندگان هفتمین همایش سیاست متعالیه از منظر حکمت متعالیه و نیز مجموعه مقالاتی است که بنابر حکمت اسلامی صدرا منتشر کرده‌اند؛ البته هیچ یک از این مقالات به‌نگاه جامع به این بحث ننگریسته‌اند. از این حیث بحث نگارنده که می‌کوشد با نگرش به فلسفی اخلاق و سیاست، به چالش‌های نظری موجود در این باب پاسخ دهد، تا زنگ داغ و تاکنون انجام نشده است.

پژوهش شامل یک مقدمه و پنج فصل است. مقدمه شامل طرح تحقیق می‌گردد. نخستین فصل در دو گفتار ارائه می‌گردد. گفتار اول به بررسی ادبیات مطرح در باب اخلاق و سیاست اختصاص دارد. تلاش شده است جدیدترین رهیافت‌های مطالعه اخلاق و سیاست که در کارهای انجام‌شده در این زمینه نمود دارد، به بحث گذاشته شده، در هر مورد به مقایسه آن رهیافت با دیدگاه پژوهش اقدام شود. بی‌تردید این کار به مشخص کردن بیشتر ویژگی‌ها و تمایزات کتاب حاضر با کارهای انجام‌گرفته یاری خواهد رسانید. دومین گفتار، چستی حکمت متعالیه و تمایز آن از دیگر حکمت‌ها را از نظر می‌گذراند. فهم این مفهوم به دلیل اینکه کتاب در چارچوب اندیشه حکمای این حکمت بررسی می‌گردد، لازم و ضروری است. علاوه بر بیان مفهوم، چستی و جایگاه حکمت متعالیه در این فصل، به تمایزات حکمت متعالیه از

دیگر حکمت‌ها نیز اشاره خواهد گردید و از آنجا که حکمت عملی بخش بااهمیتی از حکمت متعالیه است که اخلاق و سیاست در دسته‌بندی‌های آن جا دارند، اشاره بیشتری به این بحث صورت گرفته است.

دومین فصل به چارچوب نظری پژوهش که عبارت از عالم خیال است، پرداخته است؛ در کنار بیان چیستی و چرایی این عالم، از جمله ویژگی‌های عالم خیالی توان به حضور فعلی انسان در این عالم، خلاقیت این عالم، ایجاد زمان و مکان و تولید علم و ایمان اشاره نمود. سومین فصل، تبیین اخلاق را عهده دار است. تمایزها و ویژگی‌های بارز ایجادشده در اخلاق توسط حکمت اسلامی، محور اصلی مباحث این فصل بوده که می‌توان به تعریف جدید از انسان، تقبل‌پذیری او، ورود عرفان در اخلاق، تأکید بر ایجاد انگیزه و ایمان در انسان اشاره نمود.

فصل چهارم به بررسی سیاست اختصاص یافته است. در این فصل به مفهوم، انواع و ویژگی‌های سیاست اشاره می‌شود و به عنوان بحثی جدید و درخور توجه، ارتباط عالم مثال با اخلاق مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در آخرین فصل، یعنی فصل پنجم، نسبت اخلاق و سیاست به بحث و تحلیل و ارزیابی نهاده شده و انحای مختلف نسبت این دو بر اساس حکمت متعالیه و عالم مثال بیان شده است. در این فصل به‌ویژه بر نقش امام ولی، شریعت و جامعه با اولویت و حاکمیت عالم مثال تأکید شده است. در پایان این بخش، نتیجه‌گیری و ارائه راهکار ذکر گردیده است.